

Agata Piasecka

W

**Wybrane zagadnienia
z frazeologii rosyjskiej
wraz ze słownikiem
rosyjskich jednostek
stałych**

**Избранные вопросы
по русской фразеологии
вместе со словарем
русских устойчивых
единиц**

JĘZYKOZNAWSTWO

FRAZEOLOGIA

**Wybrane zagadnienia
z frazeologii rosyjskiej
wraz ze słownikiem
rosyjskich jednostek
stałych**

**Избранные вопросы
по русской фразеологии
вместе со словарем
русских устойчивых
единиц**

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

[Kup książkę](#)

Agata Piasecka

**Wybrane zagadnienia
z frazeologii rosyjskiej
wraz ze słownikiem
rosyjskich jednostek
stałych**

**Избранные вопросы
по русской фразеологии
вместе со словарем
русских устойчивых
единиц**

Agata Piasecka (ORCID: 0000-0002-0033-1067) – Uniwersytet Łódzki
Wydział Filologiczny, Instytut Rusycystyki
Zakład Językoznawstwa, 90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173

RECENZENCI

Artur Czapiga, Ewa Komorowska

REDAKTOR INICJUJĄCY

Urszula Dzieciatkowska

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Bogusława Kwiatkowska

SKŁAD I ŁAMANIE

Munda – Maciej Torz

KOREKTA TECHNICZNA

Elżbieta Pich

PROJEKT OKŁADKI

Agencja Reklamowa efectoro.pl

Grafika wykorzystana na okładce: © Depositphotos.com/Elena Schweitzer

© Copyright by Agata Piasecka, Łódź 2022

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2022

Publikacja opiniowana w trybie podwójnie ślepych recenzji

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.10645.22.0.M

Ark. wyd. 6,1; ark. druk. 8,0

ISBN 978-83-8220-947-1

e-ISBN 978-83-8220-948-8

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-237 Łódź, ul. J. Matejki 34A

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 42 635 55 77

Dedykuję Tacie!

*Dla dziecka nie ma większego bohatera jak Tata,
który z całego serca kocha Mamę.
Wygrywanie ojcostwa zaczyna się od wygrywania małżeństwa.*

ks. Marek Dziewiecki

СОДЕРЖАНИЕ SPIS TREŚCI

Предисловие.....	9
Przedmowa.....	11
Теоретическая часть.....	13
Чаść teoretyczna.....	13
Многозначность термина <i>фразеология</i>	15
Wieloznaczność terminu <i>frazeologia</i>	15
Труды В.В. Виноградова как теоретическая база для изучения рус- ской фразеологии	15
Prace W.W. Winogradowa jako podstawa teoretyczna studiów nad frazеologią rosyjską	17
Разные подходы к объёму фразеологии	18
Różne ujęcia zakresu frazeologii.....	18
Узкий подход к фразеологии	19
Wąskie ujęcie frazeologii.....	20
Широкий подход к фразеологии	22
Szerokie ujęcie frazeologii	23
Объём фразеологии и лексикографическая практика	24
Zakres frazeologii a praktyka leksykograficzna.....	26
<i>Переводимость и воспроизводимость</i> как ключевые черты устойчивых языковых единиц.....	28
<i>Przekładalność i odtwarzalność</i> jako cechy kluczowe stałych związków wyrazowych	30
Русская фразеология и культура	32
Frazеologia rosyjska a kultura	35
Значение терминов <i>пословица</i> и <i>поговорка</i>	38
Znaczenie terminów <i>przysłowie</i> i <i>porzekadło</i>	39

Пословицы и поговорки во фразеологической системе русского языка	41
Przysłowia i porzekadła w systemie frazeologicznym języka rosyjskiego. .	43
Граница между пословицами и поговорками в разных теориях русских лингвистов	45
Granica między przysłowiami a porzekadłami w różnych teoriach lingwistów rosyjskich	46
Варианты и синонимы в русской фразеологии	49
Warianty i synonimy we frazeologii rosyjskiej	50
Терминологические проблемы относительно синонимов и лексических вариантов во фразеологии	50
Problemy terminologiczne dotyczące synonimów i wariantów leksykalnych we frazeologii	52
Граница между синонимами и лексическими вариантами во фразеологии	54
Granica między synonimami a wariantami leksykalnymi we frazeologii ..	55
Практическая часть	57
Część praktyczna	57
Упражнения	59
Ćwiczenia	59
Словарь частоупотребляемых русских фразеологизмов	67
Słownik rosyjskich frazeologizmów z wysoką częstotliwością użycia ..	69
Список принятых сокращений	123
Wykaz zastosowanych skrótów	123
Библиография	125
Bibliografia	125

ПРЕДИСЛОВИЕ

Богатством русской фразеологии восхищались многие выдающиеся писатели и лингвисты. И это понятно, поскольку использование устойчивых языковых единиц влияет на качество передаваемого сообщения, придаёт высказыванию красочность и живость, свидетельствует о языковом уровне говорящего. «Понимание фразеологии при чтении художественной литературы, – написал Р.И. Яранцев во вступлении к словарю *Русская фразеология* (Яранцев 1997: 6), – а также правильное употребление фразеологизмов является одним из показателей хорошего владения языком. Отсюда вполне закономерен тот интерес, который проявляют к фразеологии как русские читатели, так и иностранные учащиеся, уже овладевшие элементарными знаниями по русскому языку».

Данная публикация непосредственным образом связана с проблемами, затронутыми в *Очерке по фразеологии современного русского языка (функционально-теоретический подход)*, который в 2021 году вышел в Издательстве Лодзинского университета. В указанной работе некоторые вопросы были лишь названы (Piasecka 2021: 28, 30, 34, 50). Теперь я решила рассмотреть их более подробно, обратившись к избранным фразеологическим теориям. Это касается следующих вопросов:

- узкое и широкое понимание фразеологии,
- значение фразеологии в преподавании языка,
- связь между пословицей и классическим фразеологизмом в различных фразеологических теориях,
- синонимы и лексические варианты.

Работа сочетает в себе черты монографии и учебника и потому является хорошей помощью при проведении всевозможных академических курсов лингвистического или культурологического характера. Наряду с *Очерком по фразеологии...* она представляет собой компедий, к которому должен обратиться каждый студент, изучающий русскую филологию. Я отдаю себе отчёт в том, что затрагиваемые мной вопросы весьма сложны и для разъяснения их, безусловно, можно было бы написать несколько отдельных научных монографий. Моя цель состоит в том, чтобы кратко представить отдельные аспекты исследований в области теории фразеологии, которые могут стать отправной точкой для написания различных исследовательских работ.

Настоящая работа может быть полезна для занятий по описательной грамматике русского языка, по стилистике, по культуре речи. Теоретическая

часть представлена в двух языковых версиях и позволяет познакомиться с непростыми лингвистическими проблемами как начинающим студентам-русистам, так и тем, кто решит продолжить учёбу в магистратуре.

В *Очерке по фразеологии...* я поместила несколько десятков упражнений для проверки навыков использования фразеологизмов в повседневном общении. Теперь же, помимо уже не столь многочисленного набора упражнений, я составила словарь, содержащий 1000 популярных и часто используемых устойчивых словосочетаний, к которым охотно обращаются говорящие на русском языке люди, чтобы добавить своей речи колорита и выразительности.

PRZEDMOWA

Bogactwem frazeologii rosyjskiej zachwycalo się wielu wybitnych pisarzy i lingwistów. Nie ulega bowiem wątpliwości, iż używanie ustabilizowanych jednostek językowych wpływa na jakość przekazywanego komunikatu, ubarwia i ożywia wypowiedź, świadczy o poziomie językowym mówiącego. „Rozumienie frazeologii podczas czytania literatury pięknej – napisał R.I. Jarancew we wstępie do słownika *Русская фразеология* (Яранцев 1997: 6) – a także prawidłowe używanie jednostek frazeologicznych świadczy o dobrej znajomości języka. Stąd całkiem naturalne jest zainteresowanie frazeologią zarówno przez czytelników rosyjskich, jak i studentów zagranicznych, którzy opanowali język rosyjski w stopniu elementarnym”.

Niniejsza publikacja w bezpośredni sposób nawiązuje do problemów poruszonych w *Zarysie frazeologii współczesnego języka rosyjskiego (ujęcie funkcjonalno-teoretyczne)*, który w 2021 roku ukazał się nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Łódzkiego. Niektóre kwestie były we wspomnianym opracowaniu zaledwie zasygnalizowane (Piasecka 2021: 28, 30, 34, 50). Teraz postanowiłam przedstawić je w sposób bardziej pogłębiony, sięgając po wybrane teorie frazeologiczne. Są to następujące zagadnienia:

- wąskie i szerokie rozumienie frazeologii,
- znaczenie frazeologii w nauczaniu języka,
- relacja między przysłowiem a klasycznym frazeologizmem w różnych teoriach frazeologicznych,
- synonimy i warianty leksykalne.

Praca łączy cechy monografii i podręcznika, a zatem jest dobrą pomocą podczas realizacji wszelkiego typu kursów akademickich o profilu językoznawczym lub kulturologicznym i wraz z *Zarysem frazeologii...* tworzy kompendium, po które powinien sięgnąć każdy student filologii rosyjskiej. Zdaję sobie sprawę, że omawiane przeze mnie zagadnienia są bardzo złożone i wyjaśnienie ich z pewnością mogłoby stać się pretekstem do napisania kilku odrębnych monografii naukowych. Moim celem jest zwięzłe przybliżenie wybranych aspektów badań w zakresie teorii frazeologii, mogących stanowić punkt wyjścia przy pisaniu różnego rodzaju prac badawczych.

Oddane w Państwa ręce opracowanie może być pomocne podczas zajęć z gramatyki opisowej języka rosyjskiego, stylistyki, kultury języka. Część teoretyczna została przygotowana w dwóch wariantach językowych i pozwala na zapoznanie się z niełatwymi problemami lingwistycznymi zarówno początkującym

studentom-rusycystom, jak i tym, którzy zdecydują się kontynuować studia na poziomie magisterskim.

W *Zarysie frazeologii...* umieściłam kilkadziesiąt ćwiczeń sprawdzających umiejętności wykorzystywania różnych frazeologizmów w codziennych sytuacjach komunikacyjnych. Teraz natomiast, oprócz nie tak już liczego zestawu ćwiczeń, przygotowałam słownik zawierający 1000 popularnych i często używanych stałych związków wyrazowych, po które użytkownicy języka rosyjskiego chętnie sięgają, by dodać swoim wypowiedziom kolorytu i ekspresji.

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ЧАСТЬ

CZĘŚĆ TEORETYCZNA

МНОГОЗНАЧНОСТЬ ТЕРМИНА ФРАЗЕОЛОГИЯ

Слово *фразеология* (от греч. *phrases* – ‘выражение’ и *logos* – ‘учение’) имеет несколько значений. Наиболее часто оно определяется, как раздел языкознания, изучающий фразеологический состав языка в его современном состоянии и историческом развитии, а также, как совокупность фразеологизмов данного языка (Ярцева 1998: 560). В-третьих, *фразеологию* можно понимать как совокупность определённых способов выражения, присущих конкретной социальной группе, автору или литературно-публицистическому направлению. В *Толковом словаре русского языка* С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой можно найти ещё четвёртое определение данного лингвистического термина: ‘красивые, напыщенные фразы, скрывающие бедность или лживость содержания’ (Ожегов, Шведова 1995: 845; см. также: Piasecka 2021: 17).

WIELOZNACZNOŚĆ TERMINU FRAZEOLOGIA

Słowo *frazologia* (gr. *phrases* ‘wyrażenie’, *logos* – ‘nauczanie’) ma kilka znaczeń. Najczęściej oznacza ono dział językoznawstwa zajmujący się analizą utrwalonych połączeń wyrazowych, istniejących w języku obecnie i w przeszłości, a także sam zbiór tychże połączeń wyrazowych (Ярцева 1998: 560). Po trzecie, *frazologię* można rozumieć jako zbiór pewnych sposobów wyrazu właściwych dla określonej grupy społecznej, autora bądź nurtu literacko-publicystycznego. W *Tolkowym słowniku rosyjskiego języka* S.I. Ożegowa i N.Ju. Szwedowej można znaleźć jeszcze jedną, czwartą definicję omawianego terminu: ‘piękne, pompatyczne wyrażenia, które ukrywają ubóstwo lub nieprawdziwość treści’ (Ожегов, Шведова 1995: 845; por. również: Piasecka 2021: 17).

ТРУДЫ В.В. ВИНОГРАДОВА КАК ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ БАЗА ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ

Рассматриваемый нами термин впервые был употреблён Ш. Балли в 1905 году в работе *Précies de stylistique*. Однако в России *фразеология* выделилась в самостоятельную лингвистическую дисциплину только в конце 1950-х годов прошлого века. Данный факт связан с работами В.В. Виноградова. Этот учёный заложил теоретическую базу для изучения фразеологии, а его труды повлияли на понимание того, чем является фразеологизм. В 1946 году

были изданы В.В. Виноградовым *Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины*, а в 1947 году была опубликована его статья *Об основных типах фразеологических единиц*, в которой представлена классификация русских фразеологизмов (см. также: Piasecka 2021: 18).

В.В. Виноградов разделил аналитические словосочетания с точки зрения семантической слитности их компонентов. Учёный выделил три группы устойчивых выражений: *фразеологические сращения*, *фразеологические единства* и *фразеологические сочетания*. *Фразеологические сращения* являются идиомами, утратившими мотивировку значения (*точить ласы* 'заниматься пустой болтовнёй, много болтать, много разговаривать о пустяках', *собаку съел* 'является знатоком, имеет богатый опыт в чём-либо'). Они семантически неделимы. Это обозначает, что их общее значение совершенно не зависит от значения составляющих их слов. Образность *фразеологических сращений* раскрывается только исторически, а связи между прямым и переносным значениями их компонентов вообще утрачены. *Фразеологические единства* также называются идиомами. Однако в отличие от *фразеологических сращений* они сохранили прозрачную внутреннюю форму, а их переносное значение осознаётся с точки зрения современного русского языка (*задирать хвост* 'перестать считаться с другими, стать самоуверенным', *сидеть на мели* 'находиться в крайне затруднительном положении, без денег, испытывая большую нужду'). *Фразеологические сочетания*, в свою очередь, – это обороты, один из компонентов которых имеет фразеологически связанное значение, а другой – свободное (*щекотливый вопрос* 'неприятное, затруднительное дело, требующее осторожности и такта', *твёрдый характер* 'черта характера, характеризующаяся последовательностью и упорством в достижении целей или отстаивании взглядов'). Компонент с несвободным значением называется постоянной частью, а компонент со свободным значением – переменной частью. Постоянная часть требует соответствующего лексического окружения и сочетается только со строго определённым количеством компонентов.

Классификацию В.В. Виноградова расширил Н.М. Шанский. Дополнительно он выделил *фразеологические выражения*. К данному типу устойчивых единиц лингвист отнёс фразеологизмы семантически членимые, состоящие из слов со свободным значением (Шанский 1985: 62). Н.М. Шанский считает воспроизводимость единственной дистинктивной чертой фразеологизмов, к примеру: *Любви все возрасты покорны* 'в любом возрасте можно любить по-настоящему'; *Не имей сто рублей, а имей сто друзей* 'лучше иметь много хороших и верных друзей, чем много денег'; *атомная энергия* 'энергия, содержащаяся в атомных ядрах и выделяемая при ядерных реакциях и радиоактивном распаде'. Согласно его теории фразеологизмы отличаются наличием двух или более ударных слов, постоянством компонентного состава и структуры (там же: 30).

PRACE W.W. WINOGRADOWA JAKO PODSTAWA TEORETYCZNA STUDIÓW NAD FRAZEOLOGIA ROSYJSKĄ

Omawiany termin został po raz pierwszy użyty przez Ch. Bally'ego w 1905 roku w opracowaniu *Précies de stylistique*. W Rosji jednak narodziny frazeologii jako odrębnej dyscypliny językoznawczej miały miejsce dopiero pod koniec lat 50. ubiegłego wieku i wiązały się z pracami W.W. Winogradowa. Badacz ten stworzył podwaliny teoretycznego opisu frazeologii, a jego publikacje wpłynęły na rozumienie, czym są jednostki frazeologiczne. W 1946 roku były wydane *Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины* W.W. Winogradowa, a rok później ukazał się jego artykuł *Об основных типах фразеологических единиц*, w którym została przedstawiona klasyfikacja rosyjskich frazeologizmów (por. też: Piasecka 2021: 20).

W.W. Winogradow podzielił analityczne związki wyrazowe ze względu na stopień zespolenia komponentów. Uczony ten wyróżnił trzy typy jednostek: *zrosty frazeologiczne*, *jedności frazeologiczne* oraz *połączenia frazeologiczne*. *Zrosty frazeologiczne* to idiomy, które utraciły motywację znaczenia (*точить ласы* 'oddawać się beczynnej paplaninie, dużo mówić, zazwyczaj o drobiazgach', *собаку съел* 'jest ekspertem, ma bogate doświadczenie w czymś'). Oznacza to, że ich znaczenie ogólne w żaden sposób nie koresponduje ze znaczeniem poszczególnych komponentów. *Jedności frazeologiczne* nazywane są również idiomami. Jednakże w odróżnieniu od *zrostów* odznaczają się one przejrzystością formy wewnętrznej, a ich znaczenie metaforyczne ma jasną, z punktu widzenia współczesnego języka rosyjskiego, motywację (*задирать хвост* 'przestać liczyć się z innymi, nabrać zbytnej pewności siebie', *сидеть на мели* 'być w skrajnie trudnej sytuacji, bez pieniędzy, w wielkiej potrzebie'). Z kolei do *połączeń frazeologicznych* zalicza się jednostki zbudowane z komponentu o znaczeniu luźnym oraz składnika wymagającego odpowiedniego otoczenia leksykalnego (*щекотливый вопрос* 'nieprzyjemny, wstydlivy problem, który wymaga ostrożności i taktu', *твёрдый характер* 'o osobie charakteryzującej się konsekwencją i wytrwałością w dążeniu do celu lub podtrzymywaniu poglądów'). Komponent ze znaczeniem związanym jest stały, lecz cechuje go ograniczona łączliwość z innymi słowami. Natomiast komponent ze znaczeniem luźnym to zmienna część frazeologizmu.

Podział wprowadzony przez W.W. Winogradowa został uzupełniony przez N.M. Szanskiego, który dodatkowo wyróżnił *wyrażenia frazeologiczne*, obejmując tym samym wspólną klamrą frazeologizmy podzielne semantycznie oraz zawierające w swym składzie słowa ze znaczeniem luźnym (Шанский 1985: 62). N.M. Szanski za cechę dystynktywną frazeologizmów uznał ich odtwarzalność, na przykład: *Любви все возрасты покорны* 'można kochać w każdym wieku'; *Не имей сто рублей, а имей сто друзей* 'lepiej mieć wielu dobrych i lojalnych

przyjaciół niż mnóstwo pieniędzy'; *атомная энергия* 'energia zawarta w jądrach atomowych i uwalniana podczas reakcji jądrowych i rozpadu promieniotwórczego'. Zdaniem wspomnianego lingwisty frazeologizmy cechuje obecność dwu lub więcej składników akcentowanych, stałość komponentów i struktury (tamże: 30).

РАЗНЫЕ ПОДХОДЫ К ОБЪЁМУ ФРАЗЕОЛОГИИ

Мнения лингвистов относительно специфики устойчивых языковых единиц неодинаковы. Часто учёные выделяют в качестве главных разные черты фразеологизмов. Способы понимания границ и объёма фразеологии решают о том, что лингвисты помещают в область исследования другие или почти другие объекты. Составные термины, крылатые слова, пословицы и поговорки в одних теориях остаются вне фразеологии и становятся частью фразеологии в других. Это зависит от присвоения фразеологизму определённых признаков, отличающих его от других языковых единиц. Если принять, что *фразеологизмом* является сочетание минимум двух знаменательных ударных слов¹ (*большая шишка* 'важный, влиятельный человек', *корова языком слизнула* 'бесследно исчезнуть'), то за пределами фразеологии останутся конструкции, в состав которых входят предлоги и одно знаменательное слово (*в сердцах* 'в раздражении', *на руку* 'хорошо, выгодно, удобно, удачно'). Если, в свою очередь, под *фразеологической единицей* понимать образование, имеющее форму сочетания слов, объединённых на основе союзной сочинительной или подчинительной связи, то вне фразеологии окажутся разнообразные законченные фразы.

RÓŻNE UJĘCIA ZAKRESU FRAZEOLOGII

Opinie językoznawców dotyczące specyfiki frazeologizmów są zróżnicowane. Uczni często w różny sposób charakteryzują frazeologizmy. To powoduje, że granice i zakres frazeologii są zmienne, a lingwiści umieszczają w polu badawczym inne lub prawie inne jednostki. Terminy złożone, skrzydlate słowa, przysłowia i porzekadła w jednych teoriach pozostają poza granicami frazeologii, w innych zostają włączone w jej zakres. Jest to uzależnione od przypisania jednostce frazeologicznej określonych cech, które wyróżniają ją spośród innych jednostek języka. Jeśli przyjmiemy, że *frazeologizm* jest połączeniem co najmniej dwóch akcentowanych słów samodzielnych² (*большая шишка* 'ważny, wpływowy czło-

¹ Takую точку зрения разделял, к примеру, Н.М. Шанский.

² Taki punkt widzenia podzielał na przykład N.M. Szanski.